

İKİ İLAHİ KİTAP (KİTÂB-I MUKADDES VE KUR'AN-I KERİM) EKSENİNDE YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAM'DA İNÂYET*

Emine Taşçı Yıldırım

Arş. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı
Yalova, Türkiye
Res. Asst. Dr., University of Yalova, The Faculty of Islamic Sciences, The Department of Islamic
Philosophy
emine.tasci@yalova.edu.tr
orcid.org/0000-0001-8520-8545
Doi: 10.14395/hititilahiyat.443556

Öz

İhtimam, yardım, lütuf, iyilik ve ihsan anlamlara gelen inâyet kavramı, genel olarak Tanrı'nın eşya üzerindeki tedbiri veya ilahî takdiri olarak tanımlanmaktadır. Felsefe, kelâm ve tasavvufun merkezi kavramlarından biri olan inâyet, ilahî dinler içerisinde de kendine yer edinmiştir. Bu bağlamda inâyet fikrinin hem Kitâb-ı Mukaddes hem de Kur'an-ı Kerim'in bütününde işlendiğini söylemek mümkündür. Eski Ahit'te inâyet, Yahudilikteki seçilmiş millet fikriyle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Yeni Ahit'te ise bu düşünceden uzaklaşıldığı, Tanrı'nın inâyetinin evrensel ve mutlak oluşunun vurgulandığı görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'e gelindiğinde ise onda Allah'ın inananlara yönelik bir yardımından bahsedilmekle beraber Allah'ın inâyetinin bütün yaratılanları kuşattığı düşüncesinin hakim olduğundan söz edilebilir. Kur'an-ı Kerim'de hakim olan bu inâyet fikri, inananlara yönelik özel bir yardımın varlığı ekseninde üstünlüğün takvada oluşuna yapılan vurguyla birlikte Yahudilikteki seçilmiş millet fikrine bir karşı çıkış olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de inâyet fikrinin, Allah-âlem-insan ilişkisi bağlamında işlendiği de göze çarpmaktadır. Bu çalışmada Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın inâyet düşüncesine genel yaklaşımı, Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim ekseninde incelenerek bu alana bir katkı sunmak amaçlanmaktadır. Bununla birlikte ilahî dinler açısından bu kavramın tarihi süreç içerisinde nasıl bir değişim geçirdiği de ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, İnâyet, Tanrı, Kitâb-ı Mukaddes, Kur'an-ı Kerim.

Providence at Judaism, Christianity and Islam on the Axis of the Two Divine Books (Holy Scripture And Holy Quran)

Abstract

Providence that comes to meanings such as care, assistance, grace(lutf), favor and benevolence is generally described as God's divine appreciation or precaution on the object. Providence, one of the central concepts of philosophy, kalam and sufism, has gained its ground in the divine religions. In this context, it is possible to say that the idea of providence is processed both in the whole

* Bu makale, 30-03 Şubat 2018 tarihinde düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (USBİK 2018) sözlü olarak sunulan "Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de İnâyet" adlı tebliğin içeriği genişletilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

Holy Scripture and Holy Quran. The providence in the Old Testament is discussed in connection with the idea of the chosen people in Judaism. However, it is seen that this thought has been abandoned and God's providence and its being universal and absolute has been emphasized in the New Testament. When it comes to the Holy Qur'an, by making mention of God's help for believers it may be said that the idea that God's providence surrounds all creatures prevails. This idea of providence prevailing in the Qur'an with the emphasis on supremacy of taqwa in the axis of existence of a special help for believers can be evaluated as an objection to the idea of the chosen people in Judaism. In addition, it is also seen that the idea of providence in the Qur'an is dealt with the context of Allah-world-human relation. In this study, it is aimed at contributing to this field with analysing the general approach of Judaism, Christianity and Islam towards the idea of the providence at the axis of the Bible and the Holy Quran. Similarly, in terms of divine religions, how this notion has undergone a change will also be tried to be revealed in this context.

Keywords: History of Religions, God, Providence, Holy Scripture, Holy Quran.

Giriş

“İhtimam, rağbet, tedbir, basiret, akl ve ihtiyat” manalarına gelen inâyet kelimesi, Arapça boyun eğmek, itaat etmek, istemek, kastetmek, ilgili olmak gibi anlamlar taşıyan ‘ana kökünden türeyen bir mastardır.¹ Yunanca *πρόνοια* (revakiyyuna göre)²/*pronoia*³ kelimesinden gelen, Latince’de *providentia*,⁴ *prudientia* şeklinde kullanılan, İngilizce ve Fransızcaya *providence* şeklinde aktarılan inâyet, önceden kavrama, önceden algılama; öngörü, basiret; (tanrıların) öngörüsü; önbilgi olarak tanımlanmaktadır. Yunan kökenli bu kelimenin Osmanlıca karşılığı olarak takdir-i ilahî ve inâyet kelimeleri

- 1 İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, tsh. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi (Beyrut: Dârü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1997), 9: 445; Ebu Tahir Muhammed b. Yakub b. Necmuddin Firuzabadi, *Kamus Tercümesi: Okyanusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kamusü'l-Muhit*, çev.: Ahmed Asım (İstanbul: Matbaatu Bahriyye, 1305), 4: 1095; Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-Lugati'l-Arabîyyeti'l-Muasıra* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008), 2: 1567; Luvis b. Nikola el-Ma'luf el-Yesui Ma'luf, *el-Müncid fi'l-Lugave'l-A'lâm* (Beyrut Dârü'l-Maşrık, 1986), 524; Ruhi Baalbeki, *el-Mevridü'l-Vasit: Kamusu Arabi-İngilizî İngilizî-Arabi: Al-Mawrid Al-Waseet: Concise Dictionary: English-Arabic* (Beyrut: Dârü'l-İlmü'l-Melayin, 1996), 783; Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lûgati* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 3: 555; Joseph Catafago, *An Arabic An English Literary Dcitionary* (Beyrut: Librarie Du Liban, 1974), 898. Ahterini'nin Osmanlıca sözlüğünde Arapça inâyet kelimesi istemek ve talep manasına gelmektedir (Muştafa b. Şemseddin Karahisari Ahteri, *Ahter-i Kebir* (İstanbul: Darü't-Tibaati'l-Ma'mure, 1242), 415).
- 2 Ta'rib Halil Ahmed Halil D'andre Lalande, *Mevsuatu Lalande el-Felsefiyye* (Beyrut: Menşuratu Uveydat, 1996), 2: 1064.
- 3 Sina Kabağaç, Erdal Alova, *Latince-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Sosyal Yayınları, 483 ,(1995; Peters E. Francis, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev.: Hakkı Hünler (İstanbul: Paradigma Yayınları, 318 ,(2004.
- 4 Rudolf Pesch, “Providence”, in *Bauer Encyclopedia of Biblical Theology*, ed. Johannes B. Bauer, (London: Sheed and Ward, 1970), 722.

kullanılmaktadır.⁵ Türkçe'de "inâyet"; kerem, yardım, lütuf, iyilik ve ihsan⁶ anlamlarına gelmekte olup, "bir işle kalben ve itina ile meşgul olmak; iyilik hususunda iltizam-ı itina ve dikkat etmek" şeklinde tarif edilmektedir.⁷ Bunun yanı sıra inâyet, Tanrı'nın lütfu, Tanrı'nın ihsanı, Tanrı kayrası gibi kavramlarla da karşılanmaktadır.⁸ Tasavvuf literatüründe; "Allah'ın kulunu kollaması, koruması ve ona destek olması"⁹ manalarına gelecek şekilde ele alınan inâyet, felsefî düşüncede "Tanrı'nın aşkla bağlandığı dünyada olup biten her şeyi önceden bilmesi ve yönetmesi; insanları kurtuluşa ya da selâmete erdirmek için, onlara yapmış olduğu yardım, gösterdiği lütuf"¹⁰ olarak tarif edilmektedir.

İnâyet, düşünce tarihi içerisindeki Tanrı'nın yarattığı âlemle ve yarattıklarıyla ilgilenip ilgilenmediğine, özel olarak ise insanoğlunu gözetip gözetmediğine, iyiliğin kaynağına ve kötülüğün nedenlerine dair tartışmaların ana başlığını oluşturmaktadır.¹¹ Genel olarak inâyet; koruma, birliktelik ve yönetme veyahut da öngörü, yönetim ve himaye kavramlarını bünyesinde barındırmaktadır.¹² İçeriğindeki bu üç unsur dikkate alındığında inâyet, Tanrı-âlem-insan ilişkisine ışık tutabilecek bir kavram olarak görülebilir. İnâyetin

5 Francis, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, 318.

6 Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 953 ,(2004; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2007), 435; İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Yargı Yayınevi, 2006), 737; Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü: A-L* (İstanbul: Say Yayınları, 156 :1 ,(2009).

7 Kadri, *Türk Lügati*, 3: 555-556.

8 Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 435; *Felsefe ve Gramer Terimleri* (İstanbul: Cumhuriyet Basımevi, 1942), 245.

9 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 247 ,(1991. Ayrıca bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rehber Yayıncılık, 397 ,(1997).

10 Ahmet Cevizci, *Felsefî Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 207 ,(2003. *el-Mu'cem el-Felsefî*'de ise inâyet ikili bir tasnifi çerçevesinde tarif edilmektedir. "Allah'ın âlem üzerine tesiri ve onu muayyen bir gayeye yöneltmesi" genel inâyet olarak adlandırılırken, "Allah'ın kulunu fiillerinde başarılı kılması (tevfikuallah)" da özel (hassa) inâyet olarak değerlendirilmektedir (İbrahim Medkur, *Mu'cemül Felsefî* (Kahire: Heyetü'l-Ammetü'l-Şevnil Matba'ı- Emiriyyeti, 1983), 129). Diğer inâyet tarifleri için bk. Mehmet Ali Ayni, *İntikâd ve Mülahazalar* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 28 ,(1923/1339; İsmail Fenni Ertuğrul, *Lugatç-i Felsefe: Fransızcadan Türkçeye* (İstanbul: Matbaa-i Âmire 1341), 563; Sâlim Murşan, *Canibu'l-İlahî İnde İbn Sinâ* (Beyrut: Darul Kuteybe, 1992), 271).

11 Aydın Topaloğlu, "Tanrısal İnâyetin Felsefî Anlamı ve Tarihsel Arka Planı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (2004): 106.

12 Wayne Grudem, *Systematic Theology an Introduction to Bible Doctrine* (Great Britain: Inter-Varsity Press, 1994), 268; H. P. Owen, "Providence", *Encyclopedia of Philosophy* (USA: Thomson Gale, USA 2006), 8: 99.

sözlük ve ıstılahi anlamının yanı sıra onun içeriğine ilişkin yapılan bu üçlü tasnif, hem Kitâb-ı Mukaddes¹³ hem de Kur'an-ı Kerîm'in bütününe sirayet etmiş olan inâyet düşüncesinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, İslam düşünce tarihinde kendine geniş bir yer edinmiş olan inâyet düşüncesinin Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerîm'de ele alınışına işaret edilecektir. Ayrıca bu iki kutsal kitap içerisinde evrensel inâyetin mi yoksa bireysel inâyetin mi daha çok vurgulandığına, her iki kutsal kitap arasında bu konuda farkların var olup olmadığına ve evrensel bir kitap olma özelliği taşıyan Kur'an-ı Kerîm'de inâyetin de evrensel biçimde işlenip işlenmediğine yer verilecektir. İnâyetle ilişkili bazı pasajlar ve âyetlerden alıntılar yapılacak ve makalenin sınırlarını aşmamak adına gerekli görüldüğü yerlerde bu iki kutsal kitaba atıf yapmakla yetinilecektir.

1. Kitâb-ı Mukaddes'te İnâyet

Kitâb-ı Mukaddes'te yer alan inâyet, Tanrı'nın insanoğluna yönelik sevgi ve ilgisini ifade eden bilindik bir kavram olarak kullanılmakla birlikte, İbrani- ce'de onu açıklayacak teknik bir terim bulunmamaktadır. Ancak ilgi veya sorumluluk manasındaki *p'quddâ* Eski Ahit Eyüp 10/12'de inâyete karşılık gelecek şekilde geçmektedir.¹⁴ Nitekim Eski Ahit'te yer alan bu cümle Os- manlıca'ya "Bana hayat ve rahmet ihsan eyledin. Ve senin inâyetin benim

13 Kitâb-ı Mukaddes, Hıristiyanların dönemlendirmesiyle Hz. İsa'ya kadar olan Yahudi Kutsal metinlerinin yer aldığı Eski Ahit ve Hz. İsa'dan sonra yazıların bulunduğu Yeni Ahit'ten oluşmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes'in geniş bir kısmını oluşturan bu Eski Ahit, Yahudiliğin kutsal kitabıdır. Ancak Yahudiler, Türkçe'de Tevrat veya Eski Ahit diye ifade edilen kendi kutsal kitapları için *Tanah* ismini tercih etmektedirler. Nitekim yazılı ve sözlü olmak üzere iki kısımdan oluşan Yahudi kutsal metinlerinin yazılı kısmı "*Tanah*", sözlü geleneğe dayanan metinleri ise "*Talmud*" diye isimlendirilmektedir. *Tanah*, Tora (Tevrat), Neviim (Peygamberler) ve Ketuvim (Yazılar) diye üçe ayrılan bölümlerin İbranice isimlerinin baş harflerinin kısaltmasıdır ve 24 kitaptan oluşmaktadır. Hıristiyanların elindeki Tanah (Eski Ahit) içerisinde ise tasnif farkından dolayı 39 kitap bulunmaktadır. Hıristiyanlara gelince hem Eski Ahit'i hem de Yeni Ahit'i kendi kutsal metinleri olarak kabul etmekle birlikte Yeni Ahit'i ayrıcalıklı bir yere koymaktadırlar (Süleyman Turan & Emine Battal, *Dünya Dinlerinde Kutsal Metinler* (Ankara: STS Yayınları, 2015), 156, 196; Mehmet Alparslan Küçük, *Kutsal Kitap Anlayışı* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2009), 87; Ömer Faruk Harman, "Kitâb-ı Mukaddes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 75-76). Bu çalışmada, Yahudilerin kutsal kitabını belirtmek üzere Tanah kullanılacaktır. Ayrıca Kitâb-ı Mukaddes'ten yapılacak olan alıntılarda ise *Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2003 versiyonuna başvurulacaktır.

14 M.R.E. Mašterman, "Providence of God (In the Bible)", *New Catholic Encyclopedia* (USA: McGraw-Hill 1967), 11: 916.

ruhumu muhafaza eyledi.”¹⁵ şeklinde çevrilmiştir. Ancak Osmanlıca ve yeni çeviriler arasında bazı farklılıklar vardır. Birçok Türkçe çeviride inâyet yerine ilgi, kayra ve lütuf tercih edilmiştir.¹⁶ Ayrıca yine Kitâb-ı Mukaddes'te inâyet düşüncesinin geleneksel olarak Tanrı'nın yaratma ve yarattıklarıyla sürekli olan ilişkisini özetlemek üzere de kullanıldığı ifade edilmektedir.¹⁷

Tanah'ta inâyetin, hem genel hem de bireysel inâyeti ifade edecek tarzda farklı kullanımları mevcuttur. Tevrat'ın ilk beş kitabı ve Peygamberler Kitabı içerisinde inâyet, daha çok gruplar ve milletlere yönelik genel bir ilgi olarak tarif edilirken;¹⁸ bireysel inâyete vurgu daha çok bireysel acılarla ve teodiseyle alakalı olarak yapılmaktadır.¹⁹

Yukarıda ifade edildiği üzere Tanah'ta geçen gruplara ve milletlere yönelik inâyet anlayışı ekseninde Yahudilikte var olan seçilmiş millet fikri ile inâyet arasında bir bağlantı kurulabilmektedir. Bu bağlantıya geçmeden önce Yahudilikteki seçilmişlik fikrine dair kısa bir bilgi vermek gerekirse Yahudiliğin milli bir din ve İsrailoğullarının ise seçilmiş etnik bir topluluk olduğu şekilde yanlış bir algı vardır. Ancak bu yanlış algılama, Yahudiliğin başlangıcında mevcut değildir. Nitekim Tevrat'ta Mısır'dan çıkanlar arasında İsrailoğullarının yanı sıra farklı halkların varlığından bahsedilmesi²⁰ Yahudiliğin başlangıçta etnik temelli bir din olmadığına işaret etmektedir. Başka bir deyişle Yahudilik ortaya çıktığında milli bir karakter taşımamaktaydı ve seçilmişlikten kastedilen de Allah'a itaat ve onun teklifine uymanın bir sonucu olarak O'nun katında elde edilecek saygınlıktı. Fakat tarihsel süreç içerisinde Babil sürgününden (M.Ö. 586) sonra dini seçilmişlikten etnik seçilmişliğe doğru bir evrilmenin olduğu ve sürgün sonrası kaybolan Tevrat'ın tekrar yazılması sürecinde

15 *Kitâb-ı Mukaddes yani Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid* (İstanbul: Boyacıyan Agop Basımevi, 1876), 464; 1910, 616.

16 *Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar* (İstanbul: Kitapı Mukaddes Şirketi, 2003), 595; *Ali Bey'in Osmanlıca (1662-1666) Çevirisine Göre Eski Eski Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İnciller ve Tüm Deuterokanonik/ Apokrif Ekleri*, haz. Kadir Akın, Hakkı Bayraktar (İstanbul: Haktan Yayıncılık, 2007), 501.

17 William J. Kirkpatrick, "God's Providence", *Systematic Theology an Introduction to Bible Doctrine* (USA: Inter-Varsity Press 1994), 268. Kitâb-ı Mukaddes'in Yaratılış 1/1-31, Yereyia 5/22-24 ve Mezmurlar 104/1-30; 24-30 kısımları buna verilebilecek örneklerden bazılarıdır.

18 Bk. Yaratılış 22/1-18; Yasanın Tekrarı 30/1-9; 2. Krallar 14/26-27; Amos 9/7.

19 Bk. Eyüp 34/1-15; 36/5-12; Mezmurlar 9/1-16; 84/11-12; 116/1-8; Yereyia 12/1-5; 30/10. Ayrıca inâyete ilişkin değerlendirmeler için bk. Hedrick Bosman, "Providence (Old Testament)", *Religion Past and Present Encyclopedia of Theology and Religion* (Boston: Brill, 2011), 10: 477.

20 Mısır'dan Çıkış 38/12.

bunun iyice netleştiği görülmektedir. İkinci mabed döneminde milli ve etnik bir çizgiye kayan Yahudiler, siyasi ve sosyal olayların etkisiyle içe kapanmış ve inançlarını milli bir din olarak görmeye başlamışlardır. Bu yanlış seçilmişlik algısı, Hıristiyan ve Müslümanların Yahudiliğe ilişkin fikirleri üzerinde de etkili olmuştur.²¹

Seçilmişlik fikri ile inâyet arasındaki ilişkiye gelince kozmik düzenle ilişkili olarak tasavvur edilen inâyet kavramı, bu bağlamda özel bir anlam kazanmaktadır. Başka bir ifadeyle Yahudilikte Tanrı'nın inâyeti, özel bir gruba has olarak veya bu grupla ilişkili olarak ele alınabilmekte ya da Tanrı'nın özel bir grubu koruması olarak da görülebilmektedir. Ayrıca inâyet, buradan yola çıkılarak adil ve sevgi dolu olduğuna inanılan Tanrı'nın seçilmiş insanları yönettiği ve koruduğu fikrine bir açıklama şeklinde de sunulmaktadır.²² Bununla birlikte Yahudilikte inâyet, sadece seçilmiş millet fikri bağlamında ele alınmamakta, tarihsel olayları yorumlamada da kullanılmaktadır. Nitekim Tanah'ın oluşum sürecinde etkili olan Tesniyeciler²³, İsrail tarihini inâyet ile açıklama yolunu tercih etmişler. Tesniyeciler geleneği tarafından İsrail'in anlaşmanın hükümlerini yerine getirme veya getirmemesine bağlı olarak ödüllendirilmesi ya da cezalandırılması şeklinde vuku bulan tarihsel olaylar, Tanrı'nın inâyeti kapsamında değerlendirilmiştir.²⁴ Ayrıca Tanah içerisinde mucizeler bağlamında özel bir inâyetin varlığından bahsedilmekte ve İsraililerin Mısır'dan çıkışı esnasında Hz. Musa'nın Firavun'a karşı başarılı olması (Mısır'dan Çıkış 13/17-22; 14/1-31) Tanrı'nın özel inâyeti olarak görülmektedir.²⁵

21 Mehmet Katar, "İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma", *Journal of Islamic Research* 20/2 (2007): 172-173,175-176.

22 Bk. Yeşeya 61/8-9; Yeremya 30/1-3,8-9; 31/1-9; Mezmurlar 103/3- 8; 104/14. Ayrıca bk. Theodorus P. Van Baaren, "Providence, Religious, Doctrines and Myths", *The New Encyclopedia Britannica* (Chicago: 1990), 15: 134; Masterman, "Providence of God (In the Bible)", 916; Pesch, "Providence", 724.

23 Eski Ahit çalışmaları yapan ve özellikle Tanah'ın son bölümü olan tesniyeciler bölümü üzerinde yoğunlaşan bir grup alimi ifade etmek üzere kullanılmaktadır. 1943 yılında Martin Noth tarafından tesniyeci tarih şeklinde bir hipotezle ortaya çıkmıştır (Mark A. O'Brien, *The Deuteronomistic History Hypothesis: A Reassessment* (Göttingen: Univ.-Verl, 1989), 3; Richard Cozzis, "What Does 'Deuteronomistic' Mean?", *Those Elusive Deuteronomists the Phenomenon of Pan-Deuteronomism* (England: Sheffield Academic Press, 1999), 22).

24 Masterman, "Providence of God (In the Bible)", 916.

25 John H. Sailhamer, *Introduction to Old Testament Theology: A Canonical Approach* (Michigan Zondervan Publishing House, 1995), 76.

Sonuç olarak Tanah'ta seçilmiş milletin veya özel bir grubun ya da peygamberlerin inâyetten nasiplendiğine dair özel bir vurgu yapılmasının yanı sıra, aslında onda inâyetin her iki türünün yani genel (evrensel) ve bireysel olanının köklerini bulmak mümkündür.²⁶ Bununla birlikte Tanah'taki Hz. Süleyman'ın Özdeyişleri Kitab'ında, Tanrı'nın amaçlarını gerçekleştirecek nitelikte dünyada işleyen inâyete yer verilmektedir.²⁷ Ayrıca bu bölümde açıkça işlenen eskatolojiyle bağlantılı olarak Tanrı'nın insanın fiillerine yönelik ceza ve mükafatından bahsedilmekle beraber çekilen acıların bir cezalandırma olmadığı aksine öteki dünyaya insanoğlunu hazırlamak üzere bir imtihan olduğu ifade edilmektedir.²⁸ Buradan yola çıkılarak kötülük olarak algılanabilecek durumlara inâyet penceresinden bakılabilir. Ayrıca acıların insanı yetiştirici ve öte dünyaya hazırlayıcı niteliğe sahip olduğu göz önünde bulundurularak teodise meselesine yaklaşılabilir.

Tanrı'nın inâyetini sadece tabiattaki düzene indirgemek ve onunla sınırlamak da doğru değildir. Nitekim Tanrı'nın inâyetinden insanoğlu da nasibini almaktadır. Tanah'ta bu düşünce Tanrı'nın özel roller ve görevler için belirli insanları seçmesiyle de bağlantılıdır. Hz. İbrahim'in Allah'ın buyruğu ile ülkesini terk etmesi ve kutsanması (Yaratılış 12/1-3); Allah'ın Hz. Musa ile konuşması (Mısır'dan Çıkış 3/1-4), Hz. Harun ile konuşması (Çölde Sayım 17/20); Amos'a İsrail'e peygamberlik etme görevinin verilmesi (Amos 7/15); annesine gelen ilham sonucu Nil nehrine bırakılmak suretiyle Hz. Musa'nın hayatının kurtarılması (Mısır'dan Çıkış 2/1-5) Tanrı'nın inâyetinin özel olarak bazı insanlar üzerinde vuku buluşuna örnek olarak verilmektedir.²⁹ Bu örneklerde bireysel inâyetin açık bir şekilde görüldüğünü söylemek mümkündür.

26 Özel inâyet için bk. Yaratılış 49/22-25; Eyüp 5/17-26; Mezmurlar 18/2-21; Süleyman'ın Özdeyişleri 2/7-8; 16/9, genel inâyet için bk. Mezmurlar 145/8-20; Amos 9/7. Ayrıca bk. Reinhold Bernhardt, "Providence", *The Encyclopedia Christianity* (USA: William B. Eerdmans Publishing, 2005), 403.

27 Buna ilişkin bazı pasajlar şunlardır: Süleyman'ın Özdeyişleri 3/19-20 "Rab dünyanın temelini bilgelikle attı, gökleri akıllıca yerleştirdi. Bilgisiyle enginler yarıldı, bulutlar suyunu verdi.", 16/33 "İnsan kura atar, ama her kararı Rab verir.", 19/21: "İnsan yüreğinde çok şey tasarlar, ama gerçekleştiren, Rab'bin amacıdır."

28 Süleyman'ın Özdeyişleri 9,20-2/16 ;2-1/12 ;31/11 ;30-24 ,3/10 ;12-11/3. Ayrıca bk. John H. Wright, *Divine Providence in the Bible: Meeting the Living and True God (Old Testament)* (New York Paulist Press, 2009), 202.

29 Masterman, "Providence of God (In the Bible)", 916. Ayrıca bk. Carlos Madrigal, *Kutsal Kitap'a Göre Kader ve Özgür İrade Öğretilerinin İncelenmesi -Tanrısal Seçimdeki Takdir; İnsan Seçimlerindeki Özgürlük-* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2006), 43-44.

İnâyet düşüncesine, Hıristiyanlıkta da rastlanmaktadır. Nitekim bu kavramın Hıristiyanlıktaki kullanımı, Eski Ahit'in Tekvin 22/1-19'da yer alan Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etme kıssasına dayandırılmakta ve Hz. İbrahim'in İshak'a, "Oğlum, yakmalık sunu için kuzuyu Tanrı kendisi sağlayacaktır."³⁰ demesi buna bir delil olarak gösterilmektedir.³¹ Ayrıca kelime olarak nadiren geçmekle birlikte Yeni Ahit'in başından sonuna kadar inâyet düşüncesini destekleyecek unsurlara çokça rastlanmakta ve inâyet, Hz. İsa'nın öğretisiyle ilişkilendirilmektedir. Nitekim o, insanlara Tanrı'nın bir baba gibi bütün çocuklarıyla bireysel olarak ilgilendiğini öğretmektedir. Başka bir deyişle Tanrı'nın yarattıklarını görüp gözettiği ve onlara ihtiyaç duydukları şeyleri bahşettiği ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra insanların Tanrı'ya güvenerek sıkıntı ve kaygılarından kurtulmaları gerektiği, Tanrı'nın duaları kabul edeceğine güvenerek ona özgürce dua etmeleri ve bu şekilde ona yaklaşacakları dile getirilmektedir.³² Hz. İsa'nın öğretisinde daha çok bireysel inâyete dair bir vurgu söz konusudur. Genel olarak Hıristiyanlıkta kullanılan inâyet, Tanrı'nın dünyayı yaratmakla kalmayıp onu gözettiği ve refahını sağladığına işaret edecek bir terim olarak kullanılmaktadır.³³

Yeni Ahitteki inâyetin ele alınış tarzına örnek teşkil edecek bazı pasajlar şunlardır:

"Öyle ki, göklerdeki Babanız'ın oğulları olasınız. Çünkü O, güneşini hem kötülerin hem iyilerin üzerine doğdurur; yağmurunu hem doğruların hem eğrilerin üzerine yağdırır." (Matta 5/45). "Ama siz düşmanlarınızı sevin, iyilik yapın, hiçbir karşılık beklemeden ödünç verin. Alacağımız ödül büyük olacak, Yüceler Yücesi'nin oğulları olacaksınız. Çünkü O, nankör ve kötü kişilere karşı iyi yüreklidir." (Luka, 6/35). "Bedeni öldüren, ama canı öldüremeyenlerden korkmayın. Canı (ruhu) da bedeni de cehennemde mahvedebilen Tanrı'dan korkun. İki serçe bir meteliğe satılmıyor mu? Ama Babanız'ın izni olmadan bunlardan bir teki bile yere düşmez. Size gelince, başınızdaki bütün saçlar bile sayılıdır. Onun için korkmayın, siz birçok serçeden daha değerlisiniz." (Matta 10/28-31). "Efendiler, neden böyle şeyler yapıyorsunuz?" diye bağırdılar. "Biz de sizin gibi insanız, aynı yaratılışa sahibiz. Size müjde getiriyoruz. Sizi bu boş şeylerden vazgeçmeye, yeri, göğü, denizi ve bunların içindekilerin hepsini yaratan, yaşayan Tanrı'ya dönmeye çağırıyoruz. Geçmiş çağlarda Tanrı, bütün ulusların kendi yollarından gitmelerine izin verdi. Yine de kendini tanıksız bırakmadı. Size iyilik ediyor. Gökten yağmur yağdırıyor, çeşitli ürünleriyle mevsimleri düzenliyor, sizi yiyeceklerle doyurup yüreklerinizi sevinçle dolduruyor." (Elçilerin İşleri 14/15-17).

30 Yaratılış (Tekvin) 22/8.

31 Baaren, "Providence, Religious, Doctrines and Myths", 134; David Fergusson, "The Theology of Providence", *Theology Today* 67 (2010): 262.

32 Bk. Matta 6/25-33; 7/7-11; Luka 6/35-36; 11/9-13; 12/22-31; Filipililer 4/6-7; 2. Korintoslular 9/8, 14.

33 Baaren, "Providence, Religious, Doctrines and Myths", 134.

Yukarıda verilen pasajlar seçilmiş bir millete yönelik inâyet fikrinden uzaklaşıldığını ve inâyetin bütün insanlığa yönelik olduğu düşüncesinin yerleşmeye başladığını göstermektedir. Bu bağlamda Tanrı'nın rahmetinin genişliğinden, verdiği nimetlerden, her şeyin Tanrı'nın izni dahilinde gerçekleştiğinden ve peygamber gönderilmesinden bahsetmek suretiyle inâyet düşüncesi geniş bir perspektifte ele alınmıştır.

Yeni Ahit'te inâyet kavramı, Hz. Nuh ve ona inananların gemiyle kurtuluşundaki gibi Hz. İsa'nın tekrar dirilişiyle gerçekleşecek olan ezeli kurtuluş³⁴ planıyla bağlantılı olarak da işlenmektedir. Bunun yanı sıra yarattıklarına yönelik Tanrı'nın sevgisini ve onları korumak üzere iradesini kullanması şeklinde de anlaşılan Tanrı'nın inâyeti, O'na tam bir teslimiyetle inanmanın ve güvenmenin gerekliliğini pekiştirmektedir.³⁵

Yeni Ahit'teki inâyet düşüncesinin ele alınış tarzını Eski Ahit'teki işlenişle kıyaslamak gerekirse benzerlikler söz konusu olmakla birlikte Yeni Ahit'te Tanrı'nın inâyetinin evrensel ve mutlak oluşuna daha güçlü bir vurgu yapıldığı görülmektedir.³⁶ Zira inâyet düşüncesi Eski Ahit'tekini destekler tarzda olmanın yanı sıra aslında bu düşünce Hz. İsa'nın insanlara bildirdiği eskatolojik bildiri kapsamında değerlendirilmelidir. Nitekim inâyet fikri, Tanrı'nın kutsal ve ebedîyen geçerli esenliğe yönelik iradesi merkezinde işlenmekte ve Tanrı'nın bir baba gibi sınırsız iyiliğiyle bağlantılı olarak ele alınmaktadır.³⁷ Kısacası bu fikir öte dünya inancını pekiştirecek tarzda kullanılmaktadır. İnâyeti ile Tanrı, bir baba gibi şefkat ve merhametiyle muamele edecek ve insanoğlunu ebedî kurtuluşa erdirecektir.

Yukarıda zikredilen kullanımları dışında inâyet, geleneksel olarak Tanrı ile yaratması arasında var olan kesintisiz ilişkiyi de özetlemektedir. Ayrıca ne deist ne de panteist olan Kitâb-ı Mukaddes doktrininde inâyet ile Tanrı'nın yaratma fiilinde aktif ve her an yaratmaya dahil olmakla birlikte yaratmanın Tanrı'dan farklı olduğu da dile getirilmektedir. Bunun yanı sıra Grudem, meydana gelen olayların tesadüfen ya da determinizmle meydana gelmediğini; bilakis sonsuz güç sahibi yaratıcı ve Rab olan Tanrı vasıtasıyla vuku bulduğunu dile getiren Kitâb-ı Mukaddes öğretisinden yola çıkarak Tanrı'nın inâyetinin şu şekilde tanımlanabileceğini ifade etmektedir:

34 Petrus'un 1. Mektubu 3/19-22.

35 Masterman, "Providence of God (In the Bible)", 917.

36 Masterman, "Providence of God (In the Bible)", 917.

37 Pesch, "Providence", 725.

“Tanrı, tüm yarattıklarıyla onlara varlık verip koruyarak, her eylemde yarattığı şeylerle iş birliği yapmak suretiyle onların ayırt edici özelliklerini yönlendirip hareket etmelerine sebep olarak ve amaçlarını gerçekleştirmek için onları yönlendirmek suretiyle inâyetini göstermektedir.”³⁸

Özetle söylemek gerekirse yukarıdaki tanım da dikkate alındığında inâyetin Tanrı ile yarattıkları arasındaki kesintisiz ilişkiyi özetleyen bir kavram olduğu ve O'nun yarattıklarına yönelik sürekli bir ilgisinin mevcut olduğu görülmektedir.

Yeni Ahit içerisinde inâyet ile ilişkilendirilebilecek bir diğer konu aslı günah meselesidir. Aslı günah doktrinine dair kısa bir bilgi vermek gerekirse bu öğretiye ilişkin ilk yorumun, mektupları, Yeni Ahit'in önemli bir kısmını teşkil eden Pavlus tarafından yapıldığına dair genel bir kanaat söz konusudur.³⁹ Kendisini Rab İsa Mesih'in mesajının insanlara ulaştırmak için seçilmiş bir insan yani İsa Mesih'in Havarisi olarak gören Pavlus,⁴⁰ mesih, mesaj (İncil), kurtuluş, vaftiz vb. kavramlar üzerine kurduğu öğretisiyle Hıristiyan teolojisinin temellerini atmıştır.⁴¹ Pavlus'a göre mutlak iyi olan Tanrı, evrendeki her şeyin yaratıcısı olup insanı da kendi suretinde mükemmel bir şekilde yaratmış ve cennetine koymuştur. Hiçbir zorluğun bulunmadığı bu yerde tam bir barış hakimdi. Ancak Adem, Tanrı'ya itaatsizlik ettiği için eşiyle beraber cennetten kovulmuştur ve düzen, yerini kaosa bırakmıştır.⁴² Pavlus, aslı günah öğretisini Tevrat'ta Adem ile Havva'nın yasak meyveyi yemelerinin anlatıldığı Yaratılış 3/1-24'teki pasajları yeniden yorumlamak suretiyle oluşturmuştur. O, ölümün ve günahın insan hayatına girişini Adem'e dayandırmakta ve onun günahkar olduğunu düşünmektedir.⁴³ Ayrıca ona göre Mesih'ten önce yaşayan bütün insanlar da günahkardır.⁴⁴ Tanrı'nın

38 Wayne Grudem, *Systematic Theology an Introduction to Bible Doctrine* (Great Britain: InterVarsity Press, 1994), 268.

39 Cengiz Batuk, *Mitoloji ve Tarihsellik: Hıristiyanlığın Aslı günah Mitinin Tarihsel Dönüşümü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 37, (2006; Bilal Doğan, *Hıristiyanlıkta Aslı günah Doktrini (Pavlus-Pelagius Örneği)*, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008), 132.

40 Galatyalılar 1/1.

41 Şinasi Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı* (Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2004), 13, 203, 232. Ayrıca bk. Doğan, *Hıristiyanlıkta Aslı günah Doktrini*, 48-49.

42 Doğan, *Hıristiyanlıkta Aslı günah Doktrini*, 50; Batuk, *Mitoloji ve Tarihsellik*, 39-42, 46

43 Pavlus'un mektupları içerisinde buna işaret eden pasajlardan bazıları şunlardır: Romalılar 5/8-11; 1. Selanikliler 1/10; Galatyalılar 1/3-4. Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, 235-236; Batuk, *Mitoloji ve Tarihsellik*, 37-38. Günay Tümer, “Aslı Günah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3: 496; Mustafa Şentürk, “Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'e Göre İlk Günah ve Kadın”, *İslami Araştırmalar* 22/1 (2011): 35.

44 Fuat Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş* (Ankara: Eksiyeni Yayınları, 2011), 238, 240, 246.

oğlu olan Hz. İsa, çarmıhta can vererek bu günahın kefareti olmuştur.⁴⁵ Bu kefarete sayesinde insanlık inâyetin hakimiyeti altına girmiş ve günahtan kurtulmuştur.⁴⁶

Pavlus, aslî günah doktrini aracılığıyla vurguladığı İsa'nın kurtarıcılığı ve mesihlik anlayışıyla İsrailoğullarına has bir dinden mesihlik temelli evrensel bir dine geçişi sağlamıştır. Tanrı'nın inâyeti kavramını kullanarak da evrenselliği ve kuşatıcılığı pekiştirmeye çalışmıştır.⁴⁷ Başka bir deyişle insanlık, Tanrı'nın inâyetiyle yani karşılıksız lütfuyla İsa'nın çarmıhta kendini feda etmesi neticesinde bu aslî günahtan kurtulmuştur.⁴⁸ İsa Mesih aracılığıyla Tanrı ile insanlar arasında barış sağlanmıştır.⁴⁹ Bunun, Tanrı'nın bir inâyeti olduğu şu pasajda açık bir şekilde ortaya konulmuştur: "Tanrı'nın sevgisi bize şununla belirgin oldu: O'nun oğlu aracılığıyla yaşayalım diye Tanrı biricik Oğlu'nu dünyaya gönderdi. Sevgi bundandır. Biz Tanrı'yı sevmedik. Doğrusu O bizleri sevdi ve günahlarımızı bağışlatması için kurban olarak Öz Oğlu'nu gönderdi (I. Yuhanna/9-10)" İsa Mesih ile Tanrı kurtuluşu sağlayıcı inâyetini göstermektedir. Ancak bunu insanoğlu hak ettiğinden değil, tamamıyla kendi cömertliği ve lütfundan dolayı yapmıştır.⁵⁰ Pavlus nezdinde nasıl günah bütün insanlara sirayet etmişse Tanrı'nın inâyeti ve İsa Mesih'in lütfuyla gerçekleşen bağış sayesinde de bütün insanlık günah esaretinden kurtulmuştur.⁵¹

Yeni Ahit içerisinde bilhassa Pavlus'un anlayışıyla şekillenen aslî günah anlayışı ile inâyet arasındaki bağlantıya işaret eden bazı pasajlar şunlardır:

"Tanrısal söz beden oldu, kayra ve gerçekle dolu olarak aramızda yaşadı. O'nun yüceliğini Baba'dan gelen biricik Oğul'un yüceliği olarak gördük... Hepimiz O'nun doluluğundan kayra üstünü kayra aldık. Çünkü Yasa Musa aracılığıyla verildi. İsa Mesih aracılığıyla ise kayra ve gerçek geldi." (Yuhanna 1/14, 16-17). "İsa bizim suçlarımız için ölüme teslim edildi ve doğruluğumuz için ölümden diriltildi. Bu nedenle, iman sonucu doğrulukla donatılmış olarak, Rabbimiz İsa Mesih aracılığıyla Tanrı'yla barışmış oluyoruz. İman ederek

45 Pavlus'un mektupları içerisinde buna işaret eden pasajlardan bazıları şunlardır: Romalılar 5/8-11; 1. Selanikliler 1/10; Galatyalılar 1/3-4. Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, 235-236; Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, 186; Tümer, "Aslî Günah", 496; Mustafa Şentürk, "Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerîm'e Göre İlk Günah ve Kadın", 35.

46 Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, 248.

47 Doğan, *Hıristiyanlıkta Aslî günah Doktrini*, 52, 58.

48 İskender Cedid, *İslamda ve Mesih İnancında Günah ve Bağış* (İsviçre: Esenlik Yolu, t.y), 23, 44-45.

49 2. Krintoslular 5/18-19.

50 Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, 138; Batuk, *Mitoloji ve Tarihsellik*, 44.

51 Batuk, *Mitoloji ve Tarihsellik*, 48-49.

içinde bulunduğumuz bu kayraya O'nun aracılığıyla girme hakkına kavuştuk." (Romalılar 4/25; 5/1-2). "Bir tek insan yüzünden günah nasıl dünyaya girdiyse, günah yüzünden de ölüm dünyaya girdi. Böylece bütün insanları ölüm sardı. Çünkü hepsi günah işledi. Kutsal Yasa verilmeden önce de günah dünyadaydı. Ne var ki, Yasa'nın bulunmadığı yerde günah dikkate alınmaz. Ama ölüm Adem'den Musa'ya dek egemenliğini sürdürmüştür. Yalnız Adem gibi Yasa'ya karşı suç işleyenler üzerinde değil, onun gibi günaha girmeyenler üzerinde de egemenliğini sürdürmüştür. Adem gelişi beklenen kişinin bir simgesidir. Ne var ki Tanrı'nın armağanı Adem'in suç işlemesine benzemez. Bir tek kişinin suç işlemesiyle birçoğu öldüyse, Tanrı'nın kayrasının ve armağanının bir tek insanın -İsa Mesih'in- kayrasıyla birçoğuna yararına bollukla dağıtacağı çok daha kesindir. Tanrı'nın armağanı bir tek kişinin günahı gibi değildir. Çünkü bir tek insanın suçu sonucunda varılan yargı mahkumiyet oldu. Tanrı'nın armağanı ise, bunun tersine, birçok suçtan sonra doğru çıkarılmayı sağladı. Eğer ölüm bir tek kişi ve bu kişinin işlediği suç aracılığıyla egemen olduysa Tanrı'nın engin kayrası ve doğruluk armağanını alanların da bir tek kişi, İsa Mesih aracılığıyla yaşamda egemenlik sürecekleri çok daha kesindir." (Romalılar 5/12-16). "Tanrı'nın size Mesih İsa'da sağlanan kayrasından ötürü sizin için Tanrı'ya her zaman şükrediyorum. Çünkü Mesih'te her yönden -gerek söz gerek bilgi bakımından- zenginleştiniz." (1. Korintoslular 1/4-5).⁵²

Yukarıdaki alıntılarda kullanılan kayra kavramı daha öncede zikredildiği üzere inâyete karşılık gelmektedir. Aslî günahın kefareti olan Hz. İsa'nın gelişi açık bir şekilde inâyet olarak görülmektedir. Kısacası, Hz. İsa, Tanrı'nın inâyetinin somut örneği olarak karşımızda durmaktadır. Tanrı, kendi oğlu olan Hz. İsa'yı dünyaya göndererek inâyetini gösterip insanoğlunun bu aslî günahattan kurtarmıştır.

Hıristiyan mezhepleri arasında inâyet ile aslî günah ilişkisine dair farklı görüşler mevcuttur. İnâyet, reformun temel konusunu teşkil etmektedir. Örneğin Katolikler iyi ve kutsal olan Hz. Adem'in başlangıçta Tanrı'nın inâyetine mazhar olduğunu düşünmekte ve günahattan sonra ise aslî iyiliğini yitirdiğini savunmaktadırlar.⁵³ Başka bir ifadeyle aslî günah ile ilk mutluluktan uzaklaşmıştır, ancak bu insanın doğasının tamamen bozulması anlamına gelmemektedir. İnsan ölümlü ve günaha eğilimli bir varlık olmuştur.⁵⁴ Protestanlara gelince insanın tabiatının bütünüyle bozulduğu ve aslî günahattan ancak Tanrı'nın inâyetiyle kurtulabilecekleri görüşündedirler, insanın iyi davranışları kurtuluşu sağlamamaktadır.⁵⁵ Kısacası, aslî günah

52 Ayrıca bk. Efesoslular 2/1-8; 4/6-7; 2. Timoteos 1/9-10; Titus 2/11-14; 1. Petrus 1/2-4.

53 Bk. Yaratılış 2/7-25; 3-24.

54 Muhammet Tarakçı, "Kalvinizm'de Kader Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2 (2010): 96-97.

55 Tümer, «Aslî Günah», 496; Şentürk, «Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'e Göre İlk Günah ve Kadın», 36-35; Tarakçı, «Kalvinizm'de Kader Anlayışı», 97.

Hıristiyan teolojisinde rahmet ve inâyetin kaybolmasının temel nedeni olarak ifade edilmektedir.⁵⁶

Hıristiyan mezhepleri özellikle de Katolik ve Protestanlar arasında inâyet, sadece aslî günah ile ilişkisi açısından değil, genel olarak temel tartışma konuları arasında yerini almaktadır. Öyle ki Kitâb-ı Mukaddes'in ilahî kaynaklı olup olmadığının belirlenmesinde inâyet önemli bir yere sahiptir. İnâyete çok az ya da hiç yer verilmeyen Kitâb-ı Mukaddes kısımlarının insan eliyle yazıldığı düşünülmektedir. Özellikle de Reformistlerin (Protestanlar) doktrinlerinde inâyet mühim bir yer işgal etmektedir.⁵⁷ Protestanlığın kurucusu olan Martin Luther (ö. 1546), kurtuluşa ulaşmada insanın çabasını yok sayarak katı bir kadercilik anlayışı ortaya koymuş, sadece saf iman ve Tanrı'nın inâyetiyle kurtuluşun mümkün olduğunu savunmuştur. Bunun yanı sıra Protestanlığı sistemli hale getiren, teolojisini Pavlus'un mektuplarıyla şekillendiren ve Tanrı hakkındaki yegâne bilgi kaynağı olarak Kitâb-ı Mukaddes'i kabul eden John Calvin (1564) ise inâyet konusuna ayrı bir önem vermiştir. Ona göre "İnâyeti göz ardı etmek acıların en büyüğüdür ve onun bilgisi en yüce mutluluktur."⁵⁸ O, inâyeti Tanrı'nın âlemi ve onun içindeki her şeyi yaratmasına bir işaret olarak algılamakta ve onun ön bilgiden ziyade hakiki ilahî bir fiil olduğunu zikretmektedir. Ayrıca inâyet, insan dahil tüm yaratılmışların hareketlerinin tamamının her an ayrıntılarıyla düzenlenmesi manasını taşımaktadır.⁵⁹ Bununla birlikte inâyet, Tanrı'nın meydana gelecek olaylara dair bilgisinin yanı sıra onları zamanı geldiğinde gerçekleştirmesini de içine almaktadır.⁶⁰ Başka bir deyişle Calvin'in inâyet anlayışına göre Tanrı tarihi yönlendirmekte, önceden belirlemiş olduğu plan çerçevesinde amacını gerçekleştirmek için insanlara önderlik etmektedir.⁶¹

Calvin önceden belirlenmişlik yani kader ile inâyet arasında da sıkı bir bağlantı öngörmektedir. Kaderi, ilahî adalet ve sırrın gerçekleşmesi olarak

56 Fatih Yeşilyaprak, *Aziz Augustinus ve Aslî günah Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 11.

57 R.J.J. Frost, *The Doctrine of Scripture and the Providence of God*, (Magiŝter Dissertation, North-West University, 2014), 65.

58 John Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, trans. H. Beveridge (Grand Rapids: Christian Classics Ethereal Library), <http://www.ccel.org/ccel/calvin/institutes>, 194.

59 George H. Tvard, "The Mystery of Divine Providence", *Theological Studies* 64 (2003): 710.

60 Osman Murat Deniz, "John Calvin'in Teolojisi ve Özgünlüğü", *Akademik Bakış Dergisi* 33 (Kasım – Aralık 2012): 3-4, 8; Frost, *The Doctrine of Scripture and the Providence of God*, 70-71.

61 Frost, *The Doctrine of Scripture and the Providence of God*, 73-74. Calvin'in inâyete ilişkin görüşlerinin detayları için bk. Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, 171-197.

gören Calvin, kurtuluşa eren seçilmişler arasında bulunup bulunmamanın ilahî takdire göre belirlendiğini ifade etmektedir. Seçilmişlik, İbrahim ve neslinin yani İsrailoğullarının, İsrailoğulları içerisinde bazı kişilerin ve Mesih'e inananların seçilmesi olmak üzere üç aşamada gerçekleşmektedir. Calvin, her bir aşamayı ilahî bir lütuf yani inâyet olarak görmekle birlikte Mesih'e inananlara yönelik daha mükemmel bir lütfun olduğunu dile getirmektedir. Ancak bu lütfu başka bir deyişle inâyete ulaşmada insanın istek ve gayretinin hiçbir etkisi söz konusu değildir. Calvin, bu düşüncesini Romalılar 9/11-16'ya dayandırmakta ve seçilmişliği Pavlus gibi ilahî inâyetin sonucu olarak görmektedir.⁶² Calvin'in bu kaderci pagan teorilerini içeren teolojik determinizmine itiraz edilmekte ve İncil'in insan özgür irade sahibi olarak tasvir ettiği dile getirilerek Tanrı'nın inâyet vasıtasıyla kişiyi ne iyi ne de kötüye zorlamadığı ifade edilmektedir.⁶³

Seçilmişlik ve kader ile inâyet arasındaki bağlantı konusunda Katolikler ile Protestanlar arasında bir ayrım söz konusudur. Yukarıda Calvin tarafından da ifade edildiği üzere Protestanlara göre ilahî inâyet ile elde edilen seçilmişlikte insanın çabası ya da isteğinin herhangi bir fonksiyonu söz konusu değildir; Katolik mezhebinde biraz daha ılımlı bir görüş ortaya konulmakta ve kurtuluşa erecek olan seçilmişler arasında yer almayı sağlayacak ilk lütuf, Tanrı'nın karşılıksız inisiyatifine bağlı olmakla birlikte iyi fiillerin bu ilk lütfu arttıracığı düşünülmektedir.⁶⁴ Bu yorumlarıyla Katolikler insana özgürlük alanı açan bir inâyet fikri ortaya koyarken, Protestanlar inâyet temelli katı kaderci bir anlayış ileri sürmektedirler.

Kitâb-ı Mukaddes yorumcularına göre ise Tanrı'nın inâyeti kavramı çok geniş bir çerçeveye sahip olup yarattığı düzeni ve onun iradesine bağlılıkları bağlamında ele alınmakta ve onun yaratması, yönetmesi ve her şeye yönelik ilgisini kapsamaktadır.⁶⁵ Bu düşüncenin İbranice'de yaratmayı anlatmak üzere kullanılan 'bârâ' kelimesi aracılığıyla açıklanan Tanrı'nın âleme müdahalesi ile ilişkili olduğu ve sürekli bir yaratmayı ifade ettiği de söylenebilir. Ayrıca bu sürekli yaratma, yaratılmış olanların korunmasını

62 Tarakçı, "Kalvinizm'de Kader Anlayışı", 98-102. Bk. II. Timoteos 1: 6.

63 Wayne Jakson, *A Study of the Providence of God* (USA: Apologetics Press, t.y), 3. Bk. Yuhanna 5/38-40.

64 Tarakçı, "Kalvinizm'de Kader Anlayışı", 102.

65 Masterman, "Providence of God (In the Bible)", 916. Ayrıca bk. Bosman, "Providence (Old Testament)", 10: 477.

ve yönetilmesini de içine almaktadır.⁶⁶ Bu değerlendirmeye bakıldığında Tanrı'nın inâyeti düşüncesinin çok boyutluluğunu görmek mümkündür. Yani sadece yaratmayla sınırlı olmayıp sürekli yaratma fikri çerçevesinde inâyet ile Tanrı-âlem-insan ilişkisinin sürekliliği de vurgulanmaktadır. Bu genel inâyetin yanı sıra mucizeler ile bireysel bir inâyete de yer verilmektedir.

2 Kur'an-ı Kerîm'de İnâyet

İnâyet kavramı, Kur'an-ı Kerîm'de doğrudan yer almamaktadır. Ancak aslında inâyet düşüncesi, Kur'an-ı Kerîm'de Allah-âlem ve insan ilişkisine işaret eden âyetlerde dolaylı olarak işlenmektedir. Bu bağlamda düzen, rahmet, lütuf, hikmet, nur, hidâyet ile ilgili âyetler çerçevesinde inâyet düşüncesi Kur'anî bir perspektiften ele alınacaktır.

Öncelikli olarak bu kavramın İslami kaynaklarda kullanımına işaret etmek faydalı olacaktır ki bu sayede yukarıda zikredilen kavramlar çerçevesinde işlenişi daha net olarak ortaya çıkacaktır. Bu kaynaklarda inâyet, Allah'ın yardımı, lütfu ve koruyup gözetmesini belirtmek üzere Allah'ın inâyeti manasındaki "inâyetullah" terkibi ile ifade edilmektedir. Bu anlamda inâyet, Esmâ-i Hüsnâ içerisinde yer alan Müheymin, Rezzâk, Hâfız ve Mukit gibi ilahî isimlerin içinde mana olarak bulunmaktadır.⁶⁷ Ayrıca Kur'an-ı Kerîm'de yer alan Arapça kökeni "besleyip büyüten" manasına gelen Rab kelimesi de inâyetle çok ilişkili bir kavramdır. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de sıklıkla geçen bir kelime olan Rab, öğretmen, melik, hükümdar manalarına gelecek şekilde kullanılmakta ve zaman zaman bu kelime kökünden türeyen rubûbiyyet, ilahî inâyetin eş anlamlısı olarak da görülmektedir.⁶⁸ Bu açıdan rubûbiyyet kavramı, Kur'an-ı Kerîm'de yer verilen inâyet düşüncesinin izlerini bulmada bize yol gösterici olabilir. Bunun yanı sıra inâyete, her şeyi idare eden Allah'ın buyruğu manası verildiği takdirde inâyet düşüncesinin Kur'an-ı Kerîm'in başından sonuna kadar işlendiği söylenebilir.⁶⁹

66 Masterman, "Providence of God (In the Bible)", 916.

67 Kasım Turhan, "İnâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 265.

68 Ali, H. A., "Rububiyyat (Divine Providence)", çev.: Aydın Topaloğlu, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (2005): 205.

69 Louis L. Gardet, "Providence", *The Encyclopedia of Islam (New Edition)*, thk. H.A.R Gibb (Leiden: E. J. Brill, 1960), 3: 1203.

Allah, hikmetiyle annenin zihnine rubûbiyet özelliğini aşulamakta, ona çocuğunu büyütecek sabır, şefkat ve merhameti bahşetmektedir. O'nun lütfü bütün varlıklara sirâyet etmiş olup O ihtiyaç duydukları her şey ile onları donatmıştır.⁷⁰ Ayrıca O'nun rubûbiyetinin yani inâyetinin izlerini insanın fitratına dair yapılan açıklamalarda bulmak mümkündür. Başka bir deyişle insanın fitrat üzere yaratılmış olması da Allah'ın inâyetinin bir göstergesi, lütfu olarak görülebilir. Nitekim bu, "Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler." (er-Rûm 30/30) âyeti ile ifade edilmektedir. İnâyet, Allah'ı tanıyıp O'na itaat etmeye yatkın olarak yaratılmış insan için özel olarak tecelli etmektedir. Bu fitrat üzere yaratılmak, insan özgürlüğünü kısıtlayıcı bir şey değildir. İnsana verilen 'bu fitrata sınıksız sarılın' emri aynı zamanda ona verilen özgürlüğün de bir işaretidir. Yani insan, inâyetin bir tezahürü olarak var olan fitratını ortaya çıkartıp çıkartmamakta serbesttir. Ancak bunu ortaya çıkardığında insan için bütün insanlara bahşedilen genel inâyetin dışında özel bir inâyete mazhar olabileme imkanından da bahsedilebilir.

Allah-âlem ilişkisi bağlamında inâyet düşüncesini inceleyecek olursak ilk olarak düzen fikri akla gelmektedir. Bu bağlamda inâyet, düzen ile doğrudan ilişkili olup Tanrı'nın varlığına dair ileri sürülen deliller arasında yerini almaktadır. Âlemdaki düzen ve nizam fikri temeline oturtulan bu delile işaret edecek birçok âyet bulmak mümkündür. Özellikle de inâyet ilişkin en açık ipuçlarına düzen ve nizam üzerinde duran âyetlerde rastlanılmaktadır. Nitekim Kutluer, Kur'ân-ı Kerîm'in âlemden bir nizamın bulunduğu, onun bir gayeye yönelik olduğu ve yaratılışta hakim olan hikmete dair vurgusunun Allah'ın yarattıklarına yönelik rahmeti ve inâyetinin işaretleri olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir.⁷¹ Daha genel olarak söylemek gerekirse âlem, Allah'ın varlığına dair birçok izler taşımakta olup bu izler de dünyada hakim olan inâyetsel düzene delalet etmektedir.⁷²

Düzen ve hikmetli yaratılışa ilişkin bazı âyetlere yer vermek bu fikrin boş bir zemine oturmadığını göstermek açısından önemlidir. Buna dair âyetlerden biri şudur:

70 Ali, "Rububiyyat (Divine Providence)", 205-206.

71 İlhan Kutluer, "Gâiyyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 292 :13 ,(1996).

72 İmran Aijaz, "Belief, Providence and Eschatology: Some Philosophical Problems in Islamic Tehism", *Philosophy Compass*, 3/1 (2008): 240.

“Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.”(el-Bakara 2/164)⁷³

Mâtürîdî, bu âyette zikredilen şeylerin yani göklerin, yerin, gece ile gündüzün, rüzgar ve bulutların Allah'ın varlığına, birliğine ve rubûbiyetine tanıklık ettiğini söylemekle beraber, bu âlemin bir sanat eseri olduğundan bahsetmekte ve onu Allah'ın rubûbiyetinin harikulade bir tecellisi olarak görmektedir. Ayrıca o, âlemin yaratılışında, hikmetin hakim olduğunu da vurgulamakta ve bütün bunların insanın hizmetine sunulduğunu da eklemektedir.⁷⁴ Bu âyet ile Mâtürîdî'nin rubûbiyyet olarak ifade ettiği yaratılıştaki düzen ve hikmetin, inâyetin başka bir ifade edilmiş şekli olduğu söylenebilir. Allah'ın hiçbir şeyi gereksiz yaratmaması, âlemdeki her şeyi bir düzen ve tertip içerisinde bir gayeye göre var etmesi ve kullarının istifadesine sunması O'nun inâyetinin âleme tecellisinden başka bir şey değildir. Mâtürîdî, bunu rubûbiyyet olarak ifade etmiştir. Ancak daha önce de geçtiği üzere rubûbiyyet inâyetin başka bir ifade edilmiş tarzıdır.

Kur'an-ı Kerîm'de insanın hizmetine sunulan nimetlere dair hatırlatmanın yapıldığı⁷⁵ ve âlemde hakim olan düzene ilişkin açık işaretlerin bulunduğu birçok âyet mevcuttur. “Gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yarattı. Sizi şekillendirdi ve şekillerinizi de güzel yaptı. Dönüş yalnız O'nadır.”(et-Teğâbün 64/3) ve “Allah, rahmetinden ötürü geceyi içinde dinlenesiniz; gündüzü de, lütfundan isteyesiniz ve şükredesiniz diye sizin için yarattı.”(el-Kasas 28/73) âyetleri de inâyetle her şeyin belli bir düzen dahilinde varlığa getirildiğini hatırlatmakta ve insana özel olarak yer verilerek insanın hem kainata hem de kendine bakarak yaratıcısının inâyetini görmesinin gerekliliğine işaret edilmektedir.

Düzen ve nizam fikri, “O, (her şeyi) ölçüyle yapıp yönlendirendir.” (el-A'la 87/3) âyetiyle kısa ve öz bir şekilde ifade edilmiştir. Âlemde hakim olan düzenin kendi kendisine olacağını düşünmek mümkün değildir ki inâyetin bir göstergesi olan bu düzen için bir icra edicinin varlığı gereklidir. Kur'an-ı Kerîm'in hitabını dikkate alarak kainattaki işleyiş üzerinde düşünen insanın

73 Benzer minvaldeki âyetler için bk. en-Nebe 78/6-16; el-Mü'minun 23/18-19.

74 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l- Kur'ân Tercümesi*, çev.: Bekir Topaloğlu, Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 1: 328-329.

75 Bu bir başka âyette şu şekilde dile getirilmektedir: “Göklerde ve yerde bulunan her şeyi, kendisinin bir lütfu olarak sizin hizmetinize verdi.” (el-Câsiye 45/13).

her şeyi kuşatan inâyeti görmemesi mümkün değildir. Bu insanın fitratına aykırıdır. Ancak insanlar akıllarını kullanmadıkları ve düşünmedikleri için bu gerçeğe gözlerini kapayabilmektedir.⁷⁶ Kâinat üzerinde gerektiği gibi tefekkür etmeyi başaran insan, inâyetin her şeyde bulunduğunu ve Allah'ın inâyeti olmaksızın kâinatın var olamayacağını idrak edecektir.⁷⁷ Kısacası, düzen fikri genel inâyetin varlığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Düzen ve nizamdan başka inâyet ile ilişkilendirilebilecek kavramlar arasında rahmet ve lütuf gelmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in ilk sûresi olan Fatihâ'nın başında âyet olarak yer alan bismelenin anlamına bakıldığında rahmet temelinde şekillenen inâyet düşüncesine rastlanabilir. Bismelenin ilahî kanun ve şeriatların özünü içerdiğinin düşünülmesi⁷⁸ ve Esmâ-i Hüsnâ'dan üç ismi yani Allah, Rahmân ve Rahîm'in besmelede yer alması onun inâyet açısından değerlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır.

Allah lafzının diğer bütün güzel isimlerden üstünlüğü gibi aynı şekilde Rahmân lafzı da Rahîm lafzından daha mübalağalı ve daha üstündür, hakikî manada yalnızca Allah için kullanılabilir. Çünkü hakikî manada nimet veren, rahmet eden yalnızca O'dur.⁷⁹ Anlam açısından bakıldığında ise Allah'ın, Rahmân ve Rahîm oluşu iki şekilde açıklanmaktadır. Rahmân'ın manası dünyadaki bütün varlıklara rızık veren anlamında olup bu rızık, inanan inanmayan bütün varlıklara yöneliktir.⁸⁰ Bu düşünce, başka âyetlerle de pekiştirilmekte olup O'nun rahmetinin her şeyi ihata ettiği⁸¹ ifade edilmektedir. Başka bir deyişle onun rahmeti yani inâyeti bütün her şeye yayılmaktadır. Benzer şekilde Kitâb-ı Mukaddes'te de Tanrı'nın güneşi, hem iyilerin hem kötülerin üzerine doğurması⁸² onun inâyetinin her şeyi kuşattığını gösterici bir örnektir. Yani her iki kutsal kitapta da bütün yaratılanlara yönelik genel bir inâyetin varlığına dair işaretler bulmak mümkündür.

76 Buna dair âyetler için bk. Al-i İmran 3/191; Yûnus 10/5; en-Nahl 16/67; en-Neml 27/60; en-Neml 27/62; er-Rûm 30/7-8.

77 Ali, "Rububiyyat (Divine Providence)", 214.

78 Abdullah Aydemir, "Besmele", *Diyanet İlmî Dergi* 10/106-107 (1971): 87.

79 Yakup Yüksel, "Beydâvî Tefsirinde Besmele Tahlili", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2012): 103-104.

80 Ebu'l-Leys Semerkandî, *Besmele ve Fatihâ Tefsiri*, çev.: Mehmet Karadeniz (İstanbul Sezgin Matbaası, 1986), 62-63.

81 "Allah buyurdu ki: "Kimi dilersem onu azabıma uğrattırım; rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu, sakinanlara, zekâti verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım." (el-A'râf 7/156).

82 Matta 5/45.

Rahîm ismine gelince mümin kullarına yönelik özel bir bağıştır yani yalnızca müminlere mahsustur.⁸³ Kısacası, besmeledeki bu güzel isimler, inâyetin rahmet kavramıyla karşılığını bulmuş hali olarak yorumlanabilir. Allah, inâyetiyle bütün varlıklara ayırım yapmaksızın nimetler bahşetmekte, onlara rahmetiyle muamele etmekte ve onları lütfuyla kuşatmaktadır. Bu genel inâyetle birlikte Rahîm kavramına yüklenen anlama bakıldığında ise hak eden müminlerin ulaşabilecekleri özel bir inâyetin varlığından da bahsedilebilir. Bu düşünce, Tanah'ta seçilmiş millet fikriyle bağlantılı olarak ele alınan Tanrı'nın özel yardımını ifade edecek tarzda kullanılan inâyet fikrini hatırlatmaktadır. Ancak Kur'an-ı Kerîm'de zikredilen bu özel yardım anlamındaki inâyet, Tanah'taki gibi seçilmiş millet ya da grubu yönelik değil, daha geniş bir perspektiften bütün inananlara yöneliktir. Nitekim Allah'ın inananlarla beraber olduğu ve onlara yardım ettiği⁸⁴ düşüncesi Kur'an'da çokça işlenmektedir. İşlenen bu düşünce ve üstünlüğün takvada⁸⁵ oluşuna yapılan vurgu ile seçilmiş millet fikrine kapı aralama imkanı ortadan kalkmaktadır. Bu bakımdan Allah'ın yardımı ve lütfu, inâyet ile inananlar ve takva sahiplerini üzerinde tecelli etmektedir.

Allah'ın rahmetinin genişliğini en güzel anlatan âyetlerden biri olan "Kim bir hayır yaparsa ona on katı vardır. Kim de kötülük yaparsa, o da, o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez."(el-En'âm 6/160) âyeti ile "Rahmetim gazabımı geçti."⁸⁶ hadisi birlikte değerlendirildiğinde Allah'ın rahmetinin kuşatıcılığıyla her şeye sirâyet ettiği görülmektedir. Allah'ın kullarına muamele ederken kötülüğe misliyle, iyiliğe ise kat kat fazlasıyla karşılığını vermesi inâyetinin genişliğine işarettir. Ayrıca kötülük yapanlar için ölünceye kadar tövbe kapılarının açık olması, kıyamete kadar onlara mühlet verilmesi, O'nun rahmetinin bir göstergesi olarak telakki edilebilir.

83 Semerkandî, *Besmele ve Fatıha Tefsiri*, 64-65. Bunu destekleyici bir âyet ise şudur: "O, müminlere karşı çok merhametlidir (Rahîm)." (el-Ahzâb 33/43).

84 "(Ey inkârcılar!) Eğer fetih istiyorsanız işte size fetih geldi. Eğer (peygambere karşı gelmekten) vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlı olur. Eğer dönerseniz biz de döneriz. Çok olsa bile topluluğunuz size hiç fayda vermez. Çünkü Allah müminlerle beraberdir." (el-Enfâl 8/19). "Allah, iman edenlerin velisidir/yardımcısıdır..." (Bakara 2/257).

85 "Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Çünkü Allah büyük lütuf sahibidir." (el-Enfâl 8/29) "Ey insanlar! Muhakkak ki Biz, sizi bir erkek ve bir kadından yarattık. Ve sizi milletler ve kabileler kıldık ki, birbirinizi (soyunuzu, babalarınızı) tanıyasınız. Muhakkak ki Allah'ın indinde en çok Kerîm olanınız (ikram olunanınız, en şerefli olanınız), (ırk ya da soy olarak değil) en çok 'takva' sahibi olanınızdır. Muhakkak ki Allah, en iyi bilen ve haberdar olandır." (el-Hucurât 49/13).

86 Buhari, "Tevhid", 22; Müslim, "Tevbe", 14.

Rahmetle yakın bir anlama sahip olan lütuf kavramına gelince Allah'ın bütün kullarına yönelik bir lütfundan, başka bir deyişle inâyetinden bahsedilebilir. "Eğer Allah'ın size lütuf ve merhameti olmasaydı sizden hiçbiriniz temize çıkamazdı." (en-Nûr 24/21) ve "Allah kullarına çok lütufkardır, dilediğini rızıklandırır..."(eş-Şûrâ 42/19)⁸⁷ âyetleri buna güzel bir örnektir. Elmalılı, buradaki lütfun Allah'ın ubudiyetini bilenlere ve vazifesini doğru yapanlara yönelik olduğunu zikretmektedir.⁸⁸ Diğer bir deyişle ona göre, insan fiilleriyle bu lütfu mazhar olabilmektedir. Burada insanın kendi çabası sonucu erişebileceği bireysel bir inâyetin varlığı söz konusudur. Nitekim "Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız o size iyiyi kötünden ayırt edecek bir anlayış verir ve sizin kötülüklerinizi örter, sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir." (en-Enfâl 8/29) hitabı bu durumu destekler mahiyettedir. Ayrıca iman eden ve salih ameller işleyenlere müjde verilmekte, onların yapacakları işlerle iyiliklerinin arttırılacağı, O'na şükredenlere bunun karşılığının verileceği dile getirilmekte⁸⁹ ve Allah'ın çok bağışlayan oluşu da vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra, Allah'ın itaat etmeyenleri hemen cezalandırmayı, onlara mühlet vermesi de bir lütuf ve nimet olarak değerlendirilmektedir.⁹⁰ Bu durum, "Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı ve Allah tövbeleri kabul eden, hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı haliniz nice olurdu?"(en-Nûr 24/10) âyetinde en güzel şekilde dile getirilmektedir.

Müslüman filozoflara göre Allah'ın inâyeti bir gayeye yönelik değildir, zira herhangi bir gayeye matuf iş yapmak eksiklik göstergesidir⁹¹ ve Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. Nitekim birçok âyette Allah'ın Ganî ve Samed olduğu, hiçbir şeye muhtaç olmadığı, sınırsız bir zenginlik sahibi olduğundan

87 Benzer minvaldeki diğer âyetler ise şunlardır: en-Neml 27/73; el-Hadid 57/21; el-Hac 22/63.

88 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Nebioğlu Basımevi, 1960), 6: 4234. Bu şu âyette güzel bir şekilde dile getirilmiştir: "Allah'a iman edip ona sınıksız sarılanlar ise (Allah), kendisinden bir rahmet ve lütfu kavuşturacak ve onları kendisine varan doğru bir yola iletacaktır." (en-Nisâ 4/175).

89 eş-Şûrâ 42/23.

90 Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, çev.: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 4: 434.

91 Bk. Fârâbî, *Arau Ehli'l-Medîneti'l-Fazleti*, thk. Albert Nasri Nadir (Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1986), 55; İbn Sînâ, *İhlâs Süresi Tefsiri*, çev.: Ahmet Hamdi Akseki (İstanbul: DİB Yayınları, 2014), 44-45; İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ Metafizik II*, çev.: Ekrem Demirli, Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 100. İbn Sînâ, "Arş Risalesi -Allah'ın Birliği ve Sıfatları Üzerine-", çev.: Enver Uysal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 9/9* (2000): 650.

bahsedilmekte ve insanların Allah'a muhtaç olduğu açık bir şekilde dile getirilmektedir.⁹² Elmalılı, buradaki insan vurgusunun diğer mahlukat arasında insanın zayıf yaratılışından⁹³ kaynaklandığını ve hangi mertebede olursa olsun bu ihtiyaçtan kurtulma imkânın olmadığını dile getirmektedir. Gafur, rahîm, alîm ve hakîm olan Allah'ın rahmetine ihtiyacımız bulunmaktadır, bu rahmete de tövbe ve salah ile ulaşılabilir. ⁹⁴ Ganî olan Allah'ın rahmet ve lütfundan, başka bir deyişle de inâyetinden faydalanabilmek yani bireysel inâyete mazhar olabilmek insanın tövbe etmesine ve iyi işler yapmasına bağlanmaktadır. Bu anlayış İslam filozoflarında (Fârâbî, İbn Sînâ) faal akıl ile ittisal düzeyine erişmek ve inâyetten nasiplenebilmek için insanî bir yönelimin gerekliliği şeklinde ifadesini bulmuştur.⁹⁵

Bir başka âyette ise Allah'ın lütfu ve kereminden ümit kesilmemesi gerektiği dile getirilmekte ve "O, insanlar umutlarını kestikten sonra yağmuru indiren, rahmetini her tarafa yayandır." (eş-Şûrâ 42/28) diye buyrulmaktadır. Bu âyetten inâyetin, her yere ulaştığı sonucunu çıkarmak da mümkündür. İnâyeti, Allah'ın yardımı ve lütfu manasında alacak olursak her şeyi kuşatıcı olduğu yukarıda zikredilen âyetlere istinaden söylenebilir. Buradaki inâyet daha çok bütüne yayılan düzenle ilişkilendirilen genel inâyettir.

İnâyet ile ilişkilendirilebilecek bir diğer kavram hikmettir ki bu kavram aynı zamanda peygamberlik ve ilahî kitapların lütuf ve rahmet oluşuyla da bağlantılıdır. Ragıp el-İsfahânî (ö. V. / XI yüzyılın ilk çeyreği), hikmeti, "ilim ve amel ile hakka isabet etme, ulaşma" şeklinde tanımlamaktadır. O hikmeti hem insana hem de Allah'a nispetle tanımlamakta ve hikmet Allah için "eşyanın bilgisine sahip olması ve onları en muhkem biçimde var etmesi, yaratması" manasında kullanılmaktadır. İnsan için ise hikmet, "mevcûdatın, varlıkların bilgisine sahip olmak ve hayır fiillerde bulunmaktır."⁹⁶ Burada hikmete ilişkin her iki tarifte de ilahî inâyete ilişkin ipuçları bulunabilir. Birinci tanımda yer aldığı üzere Allah için kullanılan hikmet kavramı, düzen fikriyle vurgulanan inâyet anlayışını doğrudan çağrıştırmaktadır.

92 Fâtır 35/15; el-Hadîd 57/24; el-En'âm 6/133.

93 en-Nisâ 4/28.

94 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2: 1334-1336.

95 Bk. Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, thk. Ali Mulhim (Beirut: Dar ve Mektebetü'l-Hilal, 1994), 23; İbn Sînâ, "Keyfiyetü'z-Ziyaret ve Hakikatü't-Duai ve Te'siriha fi Nüfusu ve'l-Ebdan (Ziyaretin Keyfiyeti, Duanın Hakikati ve Nefisler ve Bedenler Üzerine Tesiri)", çev.: Necmeddin Pehlivan, *eş-Şeyhu'r-Reis İbn-i Sînâ* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 241,247.

96 Ragıp el-İsfahânî, *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev.: Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007), 423.

Kur'an-ı Kerîm'de hikmetin yukarıda zikredilen her iki tanımı da yer almaktadır. Allah'ın hakim oluşu ve her şeydeki hikmetli yaratılış birinci kategoride; rahmet olarak gönderilen peygambere indirilen, insanlara öğrettiği⁹⁷ ve Lokman'a verilen hikmet⁹⁸ ise ikinci kategoride yerini almaktadır. Her iki hikmet tanımı şu âyette görülebilir:

“Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.” (Bakara 2/129)

Bu âyette hem peygambere verilen hikmetten hem de Allah'ın hakikî hakim oluşundan bahsedilmektedir. Hikmete erişmek insan açısından da önem arz etmektedir ki şu âyet buna işaret etmektedir:

“Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar.” (Bakara 2/269).

Ayrıca Lokman'ın şahsında hikmet verilenlerin bunun Allah'ın bir vergisi olduğunu unutmaması, onun için şükretmesi gerektiği zikredilmektedir.⁹⁹ Bu, ilahî bağış ve lütuftan, başka bir deyişle Allah'ın özel yardımından yani inâyetinden nasiplenebilmek temiz akıl ve kalp ile mümkün olabilmektedir. Hikmet, hem dünya hem de ahiret hayırlarını içerdiği için ona erişenler çok büyük bir nimete kavuşmuş addedilmektedir.¹⁰⁰ Özetle, peygamberlere verilen vehbî hikmetin yanı sıra insanlar arasından da kesbî olarak bu hikmete kavuşabileceklerin yani özel inâyete mazhar olanların varlığından söz edilebilir.

Hikmete dair değerlendirmelerin bir benzerini nur kavramı için de yapmak mümkündür. Nitekim İsfahânî, nurun iki manada kullanıldığını zikretmektedir: Birincisi uhrevî olan, basiret gözüyle akletme manasında akıl nuru, Kur'ân nuru gibi ilahî olandan yayılan bir nurken; dünyevi olan ise gözle algılanmakta ve güneş, ay, yıldızlar gibi ışık veren nesnelere yayılmaktadır.¹⁰¹ Allah için mecazî manada kullanılan nur Kur'an-ı Kerîm'de şöyle geçmektedir:

97 Al-i İmrân 3/164; en-Nisâ 4/113

98 Lokmân 31/12.

99 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 3843.

100 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2: 914; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l- Kur'ân Tercümesi*, 2: 215-216.

101 İsfahânî, *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 1490.

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.” (en-Nûr 24/35)

Mâtürîdî, âyetin tefsirinde, arz ve semâvâtın nûrunun Allah olduğunu ve yaratılmış tüm mahlûkâtı hidâyete sevkedenin de yine kendisi olduğunu ifade etmektedir.¹⁰² Elmalılı ise semâvâtın ve arzın nuru oluşunu, Allah'ın bütün âlemi meydana getirmesi, hakikati bildirmesi, gözleri gönülleri şenlendirmesi şeklinde tefsir etmekte ve buradaki nurun mecazi bir mana içerdiğini, ışık ile eş anlamlı olan nur kavramının Allah için kullanılmayacağına işaret etmektedir.¹⁰³ Mâtürîdî'nin bu yorumu özel inâyeti çağrıştırırken; Elmalılı'nın bu yorumunda genel inâyete dair imalar bulmak mümkündür.

“Müminlerin velîsi olan Allah, onları karanlıklardan nura çıkarır.” (Bakara 2/257; el-Mâide 5/156) mealindeki âyette ise hidâyet ile dalalet anlatılmakta ve nura çıkarma, hidâyet nurunun bahşedilmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Benzer birçok âyette hidâyet nuruna ulaşamayan kimselerin kalbinin imana kapalı olduğu, karanlık içerisinde kalacakları zikredilmektedir.¹⁰⁴ Allah'ın peygamber ve ilahî kitap göndermesi de hidâyet nuruna insanların ulaşmasını sağlamak içindir¹⁰⁵ ki bu şekilde Allah inâyetiyle kullarına hidâyet nurunu bahşetmektedir. Daha öncede ifade edildiği üzere buna ulaşmak ise Allah'ın varlığını, birliğini tasdik ve onun emirlerine riayet edenler için mümkündür.¹⁰⁶

Nur, hidâyet manasında kullanılmakla beraber peygambere de karanlıktan aydınlığa çıkarmada rehberlik etme vasfı yüklenmekte yani peygamberdeki nübüvvet nuru vurgulanmaktadır.¹⁰⁷ Ancak hidâyete erdirmek, doğru yola ulaştırmak yalnızca Allah'a aittir.¹⁰⁸ Kur'ân da benzer

102 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l- Kur'ân*, thk. Halil İbrahim Kaçar (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007), 10: 161.

103 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5: 3515-3516.

104 Nur 24/40; Zümer 39/22.

105 Süleyman Uludağ, “Nur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 244.

106 en-Nisâ 4/175.

107 İbrâhîm 13/1-2.

108 Bakara 2/272; el-Enâm 6/88; Yûnus 6/25; en-Nahl 16/93; en-Nûr, 24/46.

şekilde doğru yola ulaştırıcı apaçık bir nur,¹⁰⁹ ilahî bir nur¹¹⁰ ve insanlar için basiret nurları¹¹¹ diye vasıflandırılmaktadır. Bu özelliklerini yanı sıra ilahî kitaplar insanlara çokça lütufta bulunan Allah'ın kullarına onlara doğru yolu gösterici olması sebebiyle de en önemli lütfu yani inâyetidir.

Allah'tan insana doğru gerçekleşen özel, şifahi bir iletişim yöntemi olarak tanımlanan vahiy¹¹² ile inâyet yani ilahî nur peygamber aracılığıyla bütün insanlığa ulaşmaktadır. Bu ilişki tek taraflı değildir ki insan dua aracılığıyla Allah ile iletişim kurabilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de dua edenin duasına icabet edileceğini belirten âyet¹¹³ Allah'ın inâyetinin başka bir boyutunu teşkil etmektedir. Allahu Teala halis niyetle yapılan dualara icabet ederek, dua edene özel bir yardımda ve lütufta bulunmuş yani inâyetini ona özel olarak ulaştırmış olmaktadır.

Şunu da söylemek gerekir ki Kitâb-ı Mukaddes'te mucize temelinde ele alınan ve Allah'ın yardımını ifade etmek üzere işlenen inâyet düşüncesi, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi olan Kur'an-ı Kerim'e vurgu yapılarak ortaya konulmaktadır.

“Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an-ı Kerim'e) sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.” (Al-i İmran 3/103).

Yukarıdaki âyet Kur'an-ı Kerim'in insan için nasıl bir rahmet olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Allah'ın insanların kalplerini birleştirmesi yani onlar arasında sevgiyi hakim kılması ve kardeş olmalarını sağlaması da Allah'ın inâyeti olarak görülmelidir. Burada *Hablullah* (Allah'ın ipi) kelimesinin seçilmesi de ayrıca manidardır ki, Allah'ın yardımının inâyetinin temsili bir ifadesi olarak yorumlanabilir.

Kur'an-ı Kerim'de peygambere yönelik olarak özel inâyetin varlığına işaret edilmekte ve bu, lütuf, rahmet kavramlarıyla ortaya konulmaktadır:

109 en-Nisâ, 4/174; eş-Şûrâ, 52/42.

110 el-Mâide 5/15.

111 el-Câsiye 45/20.

112 Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev.: M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2014), 285.

113 “Rabbimiz şöyle dedi: “Bana dua edin, duânıza cevap vereyim...” (el-Mü'min 40/60).

“(Ey Muhammed)! Eğer Allah’ın sana lütuf ve merhameti olmasaydı onlardan bir grup seni saptırmaya çalışırdı. Halbuki onlar, ancak kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar vermezler. Allah, sana kitabı (Kur’an-ı Kerîm’i) ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah’ın sana lütfu çok büyüktür.” (en-Nisâ 4/113).

Elmalılı, âyette zikredilen Allah’ın fadlını, her nimetten daha yüce bir nimet olan nübüvvet ve rahmet olarak yorumlamakta, peygamberin korunmuş olduğunu dile getirmektedir.¹¹⁴ Nitekim bir başka âyette ise “Bunları açıkladık ki, kitap ehli Allah’ın lütfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini ve lütfun, Allah’ın elinde olduğunu, onu dilediği kimseye vereceğini bilsinler. Allah, büyük lütuf sahibidir.” (el-Hadîd 57/29) buyrulmuştur. Elmalılı, buradaki lütfun özel bir bağış olduğunu düşünmekte ve Allah’ın dilediğine verdiği bu lütfun peygamberlik ve risâlet olduğunu söylemektedir.¹¹⁵ Burada peygambere verilen özel inâyet açık bir şekilde ifade edilmiş olmaktadır. Peygamberlik, peygamber için özel bir inâyet, lütuf iken; insanlık açısından ise bütün insanlara yönelik genel bir inâyete karşılık gelmektedir.

Ayrıca başka âyetlerde de Hz. Peygamberin âlemlere rahmet olarak gönderilişi,¹¹⁶ insanlar arasından seçilmesi, onlara kitap ve hikmeti öğretmesi¹¹⁷ bu bağlamda lütuf olarak ifade edilmiştir. Mâtürîdî *Te’vilât’*ında peygamber göndermenin lütuf oluşunu daha çok peygamberin insanlar arasından seçilmesi bağlamında ele almaktadır.¹¹⁸ Allah, lütfu ve merhametiyle insanlara kitaplar ve peygamberler göndererek onların doğru yolu bulmasını sağlamaktadır. Onlar, hayrı-şerri seçmede insanlara rehberlik etmektedir. Bu anlayış daha sonraki Ehl-i Sünnet kelâmcıları ve Mu’tezile tarafından kabul görmüş ve İslam filozofları tarafından nübüvvet teorisi bağlamında da ele alınmıştır. Genel olarak peygamberlik, kelâmcıların ifadesiyle lütuf olarak değerlendirilirken; İslam filozofları tarafından inâyet içerisinde işlenmiştir.

Özetle İlahî kitaplar ve peygamberlerin gönderilmesi lütuf olarak adlandırılmakta ve Allah’ın büyük lütuf sahibi olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Allah’ın lütfu sadece bunlarla sınırlı olmayıp kullarına bol

114 Yazır *Hak Dini Kur’an Dili*, 3: 1463.

115 Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7: 4770.

116 el-Enbîyâ 21/107.

117 Al-i İmran 3/164.

118 Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 514, 515.

rızıklar vermesi, verdiği nimetler karşısında kendisine nasıl şükredileceğini öğretmesi, ahirette de itaatlerine karşı başka bir lütuf olan cennetle ödüllendirmesi de bu kapsamda değerlendirilmiştir.¹¹⁹ Bu ikinci kısım, aslında insanın özgür iradesiyle tercih ettikleri sonucunda ulaşabileceği inâyete bir işarettir.

Kısacası, Kur'an-ı Kerim'de inâyetin genel olarak âlemdeki tezahürü, düzenle ortaya çıkmakta ve insandan da bu hikmet ve inâyeti kavraması istenmektedir. Âlemde her şeyin hikmetli bir şekilde yaratıldığı, Allah'ın yarattığı bütün varlıkların ihtiyaç duyduğu her şeyi rahmet ve lütfuyla onlara bağışladığı, ilahî kitaplar ile insanlara nurunu bahşederek inâyetini özel olarak ulaştırdığı dile getirilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bireylere yönelik inâyetin de iki boyutundan bahsedilmektedir. Bunlardan birincisinde insanın müdahil olamadığı bir lütuf veya inâyet söz konusudur ki bu, peygamberliğin vehbîliği ve mucizelerde açık bir şekilde görülürken; ikincisinde insanın çabasının devreye girdiği bir lütuf ve inâyet söz konusudur.

Sonuç

İnâyet düşüncesi, kutsal metinler içerisinde kendine yer bulmuştur. Bu düşünce bazen doğrudan inâyet kavramıyla ifade edilirken, bazen de inâyetin anlamını içeren kavramlar üzerinden ortaya konulmuştur. Hem Kitâb-ı Mukaddes hem de Kur'an-ı Kerim'de inâyet genel olarak Allah'ın yaratmasıyla ve yarattıklarına yönelik ilgisiyle ilişkili başka bir ifadeyle Tanrı-âlem ve insan merkezli olarak ele alınmaktadır. Nitekim inâyetin içeriğini teşkil eden öngörü, yönetim ve himaye kavramları da bunu netleştirmektedir.

Kitâb-ı Mukaddes içerisinde inâyetin ele alınışı Eski Ahit ile Yeni Ahit'te farklılaşmaktadır. Nitekim Yahudilikte hakim olan ve Eski Ahit'te seçilmiş millete yönelik olarak ele alınan inâyet fikrinden, Yeni Ahit'te inâyetin evrenselliği vurgulanmak suretiyle uzaklaşmıştır. Ancak Yeni Ahit'te inâyet düşüncesi çoğunlukla mucizeler bağlamında spesifik örnekler ekseninde işlenmiştir. Bununla birlikte Tanrı'ya tam teslimiyetle inanan ve güvenenlerin O'nun inâyetinden nasipleneceği de ifade edilmiştir. Hıristiyanlıkta bu anlamda Yeni Ahit'le birlikte inâyetin evrenselliğine doğru bir evrilme söz konusudur. Ancak yine de özel inâyet vurgusunun genel inâyeti gölgede bıraktığı söylenebilir. Kur'an-ı Kerim'de ise, İslam'ın kuşatıcılığı ve evrenselliği temelinde hem bütün yaratılanlara hem de inananlara yönelik

119 Taberî, *Taberî Tefsiri*, 8: 181.

özel bir inâyetin varlığı vurgulanmakta ve inâyetin her şeyi kuşatıcı olduğuna işaret edilmektedir. Yani Kitâb-ı Mukaddes'tekine benzer şekilde Kur'an-ı Kerîm'de kozmik düzenle gerçekleşen inâyetin yanı sıra peygamberlere verilen mucizelerle onların Allah'ın yardımına ve inâyetine mazhar oldukları ifade edilmektedir. Ancak Kur'an-ı Kerîm'de inâyetin evrenselliğine ve herkesi kuşatıcı olduğuna dair vurgunun ağır bastığı söylenebilir. Nitekim ilahî kitapların ve peygamberlerin gönderilmesi insanlara yönelik inâyetin en somut örnekleri arasında yerini almakta ve peygamberlikle hem özel hem de genel inâyeti içeren çift boyutluluğu da zikredilmektedir. Ayrıca üstünlüğün takvada oluşuna yapılan vurguyla da insan için özel bir inâyetin varlığı açıkça ifade edilmiştir.

Kaynakça

- Akın Kadir, Bayraktar Hakkı. *Ali Bey'in Osmanlıca (1662-1666) Çevirisine Göre Ekümenik Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İnciller ve Tüm Deuterokanonik/Apokrif Ekleri*. İstanbul: Haktan Yayıncılık, 2007.
- Ali Bey'in Osmanlıca (1662-1666) Çevirisine Göre Ekümenik Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İnciller ve Tüm Deuterokanonik/Apokrif Ekleri*. haz. Kadir Akın, Hakkı Bayraktar. İstanbul: Haktan Yayıncılık, 2007.
- Felsefe ve Gramer Terimleri*. İstanbul: Cumhuriyet Basımevi, 1942.
- Ahteri, Mustafa b. Şemseddin Karahisari. *Ahter-i Kebir*. İstanbul: Darü't-Tibaatı'l-Ma'mure, 1242.
- Aijaz, İmran. "Belief, Providence and Eschatology: Some Philosophical Problems in Islamic Theism". *Philosophy Compass*, 3/1 (2008): 231-253.
- Ali, H. A. "Rububiyyat (Divine Providence)". çev.: Aydın Topaloğlu. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2, (2005): 205-219.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". *Diyanet İlmi Dergi*, 10/106-107 (1971): 82-89.
- Aydın, Fuat. *Paolus Hıristiyanlığına Giriş*. Ankara: Eksiyeni Yayınları, 2011.
- Ayni, Mehmet Ali. *İntikâd ve Mülâhazalar*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1339/1923.
- Baalbeki Ruhi. *el-Mevridü'l-Vasit: Kamusu Arabi-İngilizî İngilizî-Arabi: Al-Mawrid Al-Waseet: Concise Dictionary: English-Arabic*. Beyrut: Dârü'l-İlmü'l-Melayin, 1996.
- Baaren, Theodorus P. Van. "Providence, Religious, Doctrines and Myths". in *The New Encyclopedia Britannica*. 15: Chicago: 1990.
- Batuk, Cengiz. *Mitoloji ve Tarihsellik: Hıristiyanlığın Aslı günah Mitinin Tarihsel Dönüşümü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Bernhardt, Reinhold. "Providence". *The Encyclopedia Christianity*. 4: 402-404. William B. Eerdmans Publishing, USA 2005.

- Bosman, Hedrick. "Providence (Old Testament)". *Religion Past and Present Encyclopedia of Theology and Religion*. 10: 477. Brill, Boston 2011.
- Calvin, John. *The Institutes of the Christian Religion*. trans. H. Beveridge (Grand Rapids: Christian Classics Ethereal Library), <http://www.ccel.org/ccel/calvin/institutes>.
- Catafago, Joseph. *An Arabic an English Literary Dcitorary*. Beyrut: Librairie Du Liban, 1974.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rehber Yayıncılık, 1997.
- Cedid, İskender. *İslam'da ve Mesih İnancında Günah ve Bağış*. Esenlik Yolu, İsviçre.
- Cevzici, Ahmet. *Felsefi Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003.
- Coggnis, Richard. "What Does 'Deuteronomistic' Mean?". *Those Elusive Deuteronomists the Phenomenon of Pan-Deuteronomism*. 22-35. England: Sheffield Academic Press, 1999.
- Deniz, Osman Murat. "John Calvin'in Teolojisi ve Özgünlüğü". *Akademik Bakış Dergisi*, 33 (Kasım – Aralık 2012): 1-16.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2007.
- Doğan, Bilal. *Hıristiyanlıkta Aslı günah Doktrini (Pavlus- Pelagius Örneği)*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Lugatçe-i Felsefe: Fransızcadan Türkçeye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341.
- Fârâbî. *Arau Ehli'l-Medîneti'l-Fazleti*. thk. Albert Nasri Nadir. Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1986.
- Fârâbî. *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*. Thk. Ali Mulhim. Beyrut: Dar ve Mektebetü'l-Hilal, 1994.
- Fergusson, David. "The Theology of Providence". *Theology Today*, 67 (2010): 261-278.
- Firuzabadi, Ebu Tahir Muhammed b. Yakub b. Necmuddin. *Kamus Tercemesi: Okyanusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit*. Çev.: Ahmed Asım. 1-4. İstanbul: Matbaatu Bahriyye, 1305.
- Francis, Peters E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. Çev.: Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004.
- Frost, R.J.J. *The Doctrine of Scripture and the Providence of God*. Magister Dissertation, North-West University, 2014.
- Gardet, Louis L. "Providence". *The Encyclopedia of Islam (New Edition)*. Thk. H.A.R Gibb, E. J. 3: 1203. Leiden: Brill, 1960.
- Grudem, Wayne. *Systematic Theology an Introduction to Bible Doctrine*. Great Britain: Inter-Varsity Press, 1994.
- Gündüz, Şinasi. *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*. Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2004.
- Harman, Ömer Faruk. "Kitâb-ı Mukaddes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 75-76. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- İbn Manzur. *Lisaniü'l-Arab*. Tsh. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi. 1-15. Beyrut: Dârü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1997.
- İbn Sînâ. "Arş Risalesi -Allah'ın Birliği ve Sıfatları Üzerine-". Çev.: Enver Uysal. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 9/9 (2000): 641-655.
- İbn Sînâ. *İhlâs Sûresi Tefsiri*. Çev.: Ahmet Hamdi Akseki. İstanbul: DİB Yayınları, 2014.

- İbn Sînâ. *Kitâbu'ş-Şifâ Metafizik II*. Çev.: Ekrem Demirli, Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- İbn Sînâ. "Keyfiyetü'z-Ziyaret ve Hakikatü't- Duai ve Te'siriha fi Nüfusu ve'l-Ebdan (Ziyaretin Keyfiyeti, Duanın Hakikati ve Nefisler ve Bedenler Üzerine Tesiri)", Çev.: Necmeddin Pehlivan. *eş-Şeyhu'r-Reis İbn-i Sînâ*. 239-250. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- el-İsfahânî, Ragıb. *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*. Çev.: Yusuf Türker. İstanbul: Pinar Yayınları, 2007.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*. çev.: M. Kürşad Atalar. İstanbul: Pinar Yayınları, 2014.
- Jakson, Wayne. *A Study of the Providence of God*. Apologetics Press, USA t.y.
- Kabağaç, Sina, Alova, Erdal. *Latince-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1995.
- Kadri, Hüseyin Kazım. *Türk Lûgati*. 1-4. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Kanar, Mehmet. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü: A-L*. İstanbul: Say Yayınları, 2009.
- Katar, Mehmet. "İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma". *Journal of Islamic Research* 20/2 (2007): 172-177.
- Kirkpatrick, William J. "God's Providence". *Systematic Theology An Introduction to Bible Doctrine*. USA: Inter-Varsity Press, 1994.
- Kitâb-ı Mukaddes yani Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid*. İstanbul: Boyacıyan Agop Basımevi, 1876, 1910.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*. haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003.
- Kutluer, İlhan. "Gâiyyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 292-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Küçük, Mehmet Alparslan. *Kutsal Kitap Anlayışı*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.
- Lalande, Ta'rib Halil Ahmed Halil D'andre. *Mevsuatu Lalande el-Felsefiyye*. 2: 1064. Beyrut: Mensuratu Uveydat, 1996.
- Madrigal, Carlos. *Kutsal Kitap'a Göre Kader ve Özgür İrade Öğretilerinin İncelenmesi -Tanrısal Seçimdeki Takdir; İnsan Seçimlerindeki Özgürlük-*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2006.
- Ma'luf, Luvis b. Nikola el-Ma'luf el-Yesui. *el-Müncid fi'l-Lugave'l-A'lâm*. Beyrut: Dârü'l-Maşrik, 1986.
- Mâtürîdî. *Te'vilâtü'l- Kur'an*. Thk. Halil İbrahim Kaçar. 1-17. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007.
- Mâtürîdî. *Te'vilâtü'l- Kur'an Tercümesi*. çev.: Bekir Topaloğlu, Kemal Sandıkçı. 1-2. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Masterman, M.R.E. "Providence of God (In The Bible)". *New Catholic Encyclopedia*. 11: 916-917. USA: McGraw-Hill, 1967.
- Murşan, Sâlim. *Canibu'l-İlahî İnde İbn Sînâ*. Beyrut: Darul Kuteybe, 1992.
- Medkur, İbrahim. *Mu'cemül Felsefi*. Kahire: Heyetü'l-Ammetü'l-Şevnil Matbai'l- Emiriyyeti, 1983.
- O'brien, Mark A. *The Deuteronomistic History Hypothesis: A Reassessment*. Göttingen: Univ.-Verl, 1989.

- Owen, H. P. "Providence". *Encyclopedia of Philosophy*. 8: 99-100. USA: Thomson Gale, 2006.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Muasıra*. 1-4. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2006.
- Pesch, Rudolf. "Providence". *Bauer Encyclopedia of Biblical Theology*. 722-725. London: Sheed and Ward, 1970.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberî Tefsiri*. çev.: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin. 1-9. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.
- Tarakçı, Muhammet. "Kalvinizm'de Kader Anlayışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010): 93-119.
- Tavard, George H. "The Mystery of Divine Providence". *Theological Studies*, 64 (2003): 707-718.
- Topaloğlu, Aydın. "Tanrısal İnâyetin Felsefi Anlamı ve Tarihsel Arka Planı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (2004): 105-119.
- Turan, Süleyman, Battal, Emine. *Dünya Dinlerinde Kutsal Metinler*. Ankara: STS Yayınları, 2015.
- Turhan, Kasım. "İnâyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 265-266. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Tümer, Günay. "Aslı günah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 496-497. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Sami, Şemseddin. *Kamus-ı Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004.
- Sailhamer, John H. *Introduction to Old Testament Theology: A Canonical Approach*. Michigan: Zondervan Publishing House, 1995.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys. *Besmele ve Fatiha Tefsiri*. Çev.: Mehmet Karadeniz. İstanbul: Sezgin Matbaası, 1986.
- Şentürk, Mustafa. «Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'e Göre İlk Günah ve Kadın». *İslami Araştırmalar* 22/1 (2011): 32-43.
- Uludağ, Süleyman. "Nur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 244-245. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Wright, John H. *Divine Providence in the Bible: Meeting the Living and True God (Old Testament)*. New York: Paulist Press, 2009.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 1-10. İstanbul: Nebioğlu Basımevi, 1960.
- Yeşilyaprak, Fatih. *Aziz Augustinus ve Aslı Günah Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Yüksel, Yakup. "Beydâvî Tefsiri'nde Besmele Tahlili". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2012): 91-107.